

Barabás László

Állandó és változó a marosszéki húsvéti szokásokban

Bevezető

Az alábbiakban nem a marosszéki húsvéti szokások teljességével foglalkozom, hanem egyetlen szokáseggyüttessel, a húsvéti határkerüléssel és az ehhez szorosan kapcsolódó fenyőágazás és öntözés szokásával. Ennek az ünnepi szokásnak a változatait nem a teljes történeti Marosszék területéről mutatom be, hanem két jellegzetes kistájáról, a Nyárad mentéről és a Kis-Küküllő vidékének néhány falujából. A szokáseggyüttes jelenének, napjainkbeli továbbélésének jobb megértéséhez szükségesnek vélem utalni az elmúlt évszázadban bekövetkezett funkcionális, strukturális és más változásokra.

A határkerülés régebbi leírásai

A határkerülés székelyföldi formáját Jakab Elek történész írta le először a 19. század közepén (Jakab E. 1854). Bár „székelyföldi szokásként” emlegette, valójában csak szülőfaluja, a Nyárad menti Szentgerice határkerülését ismertette. Jakab közlését átvette Résző Ensel Sándor, és a magyar szokásokról írott szintézisében széles körben ismertté tette (Résző Ensel 1867: 163–166). A század végén többen megismételték vagy variálták Jakab Elek szokásleírását ugyanabból a faluból (Harmath 1886: 35, Gál 1895: 301–303, Kovács 1899: 28–29, Versényi 1900: 17–23, Varga 1900: 268–270). Új színt jelentett viszont Jakab Ödön századvégi népies költő és publicista tudósítása: ő a Kis-Küküllő felső völgyének egyik falujában, Vadasdon figyelte meg ugyanazt a szokást. Vadasdi lévén, ő is gyermekkori emlékeit elevenítette föl, kiegészítve azokat a felnőtt megfigyeléseivel. Szokásleírása hiteles, ma is használható értékes adatokat tartalmaz (Jakab Ö. 1898: 28–29). Marosszékről

tehát két protestáns felekezetű faluból ismerjük a határkerülés 19–20. század fordulójának szokásállapotát. A magyar néprajzi szakirodalom máiglan ezeket ismeri, a nagy néprajzi összefoglalások ezekre hivatkoznak (Bálint 1973: 285–290; Tátrai 1990: 158–159; Bárh 1990: 409).

Erdélyben sokáig úgy tűnt, hogy ez a téma kikerült a kutatók érdeklődési köréből. Szabó T. Attila egyik, kötetben 1971-ben megjelent közleményében arról ír, hogy Nyárádszentimrén a határkerülés legényavatással kapcsolódott össze. Írásában megállapítja, hogy „a határjárás szokása átalakult formában itt-ott még ma is él. A levéltári kutatók és népszokás gyűjtők feladata, hogy minél több adatot kutassanak fel a szokás egykori vagy mai meglétére, magának a szokásnak formai és tartalmi elemeire... és a szokással kapcsolatos nyelvi megnyilatkozásokra nézve” (Szabó T. 1971: 30–34). Ugyanabban az időben Nagy Ödön a havadi szokásokról készített dolgozatában röviden leírta a határjárás emlékezetben megőrzött formáját és a hozzá kapcsolódó fenyőágazást és virágozást. Megállapítása szerint ez a húsvéti szokáscsoport az 1950-es évek végén teljesen megszűnt (Nagy 1980: 198–199).

A szokásesemény protestáns típusa

Kiváló nyelvészprofesszorom, Szabó T. Attila biztatására és addigi terepélményeim hatására magam is az 1970-es évek elején kezdtem tájékozódó gyűjtőmunkámat. A régebbi leírások csupán két falura, Szentgericére és Vadasdra szorítkoztak, de hamarosan kiderült, hogy egy-két falut kivéve, az emlékezetben elérhető adatok szerint az egész Nyárád mentén és a szomszédos Kis-Küküllő vidékének több falujában is élt, átalakult vagy felújított formában az 1970-es években is gyakorolták (Barabás 1980: 203–216). A következő nyárádmenti falvakban végeztem terepmunkát: Andrásfalva, Bede, Jobbágyfalva, Nagyadorján, Nyárádgálfalva, Nyárádszentlászló, Nyomát, Szentgerice, Szentháromság, Nyárádszereda, valamint a Kis-Küküllő vidéki Vadasd, Havadtó és Rigmány. Megállapíthatom, hogy a szokás a 20. század első felében egységes volt az egész Középső Nyárád mente és a Kis-Küküllő vidéke említett falvaiban. Előrebocsátom, hogy ezekben a falvakban Szentháromság és Jobbágyfalva kivételével többségében protestáns felekezetűek (reformátusok és unitáriusok) laktak, laknak, tehát ekkor a szokáseseménynek egy protestáns típusával találkoztam.

Ezekben a falvakban a szokáseggyüttes a következő fő mozzanatokból állt: 1. Előkészületek; 2. Gyülekezés és tisztségválasztás; 3. Határkerülés és megcsapás; 4. Fenyőágazás (virágzás) és 5. Öntözés (hajnalozás, kántálás).

1. Az előkészületek már a határkerülés előtt egy héttel megkezdődtek. A falu fiataljai a besorozott legények vezetésével a közeli vagy távolabbi falvak fenyveséből annyi ágat vágtak, ahány családjá vagy ahány nagylányos háza volt a falunak. A fiatalok feladata volt az is, hogy a határon lévő csorgókat, kutakat kitakarítsák, ők újították meg a falvak határait jelző dombocskákat, a *határhompokat* is. Erre általában nagypénteken került sor egy-egy idősebb ember vezetésével.

2. Húsvét szombatján az esti gyülekezésre összekürtölték a falut vagy ostorral csattogtattak. A gyülekezőhely általában a falu központja vagy más jeles pont (kőhíd, domb, temető) szokott lenni.

A kisebb falvakban minden 14-15 évesnél idősebb legény és felnőtt részt vett a határkerülésben. A menet zömét mindenütt a legények, a fiatal házások és az idősebb emberek alkották.

Gyülekezés után megválasztották a határkerülés vezetőit azzal a céllal, ahogyan azt Jakab Elek idézett leírásaiban 1854-ben megfogalmazta: „Kik az ünnepély folyamát vezessék, mindent rendben tartsanak, a határkerülésre újonnan felavatandókat beiktassák, a megállapítandó szabályok ellen vétőket megfenyítsék” (Jakab E. 1854). A főbb tisztek a következők: *király, csapómester, sereghajtók, oldalvédők és csendőrök vagy felvigyázók*. Jakab Elek leírásában: *főkirálybírók, alkirálybírók, dúlók kém, káplár, pap és énekvezető* szerepel. Az emlékezetből elérhető adatok szerint papot és énekvezetőt már nem választottak, ehelyett királyt emeltek. A *királyemelés* a tisztségválasztás legfontosabb mozzanata. Királynak általában a falu legidősebb emberét választották, maguk fölé emelték, föl-földobták, miközben háromszor kiáltották:

*Határt kerülünk,
Búzát szentelünk,
Királyt emelünk.*

A megválasztott király átvette a hatalmat, és határkerülőök figyelmébe ajánlotta a törvényeket: tilos a káromkodás, harag, duhajkodás, illetlenkedés, csak bátyámuramnak és öcsémuramnak szólítsák egymást.

3. Ezután megkezdődött a tulajdonképpeni határkerülés. A menet élén a király haladt, utána az ítéldbíró, a csapómester, a széleken az oldaldédők, hátul a sereghajtók. Induláskor a fiatal suhancokat, 14-15 éves növendékeket, akik először jöttek határkerülni, előreküldték, hogy keressék meg a csorgókat és határdombokat. Ha megtalálták, kürtöltek, tüzet gyújtottak vagy kiáltották: *Ide, ide, itt a határhomp.*

A határkerülő menet kiért a mezőre, sorra járta, számba vette a csorgókutakat, forrásokat. Ha valaki hibát talált a munkában, a kút kitakarítóit 20-25 botütésre ítélték, ráfektették a kútra, és úgy csapták meg. Megcsapás járt azért is, ha valaki nem tartotta be a törvényeket, elmaradt a sorból, megrészegedett stb. Vége-hossza nem volt a *hibáldozásnak*, hogy a határjárás minél mulatságosabb legyen. A király parancsolt, az ítéldbíró ítélt, a csapómester csapott.

A csorgóknál sokkal fontosabb volt a határhompok ellenőrzése. Az előre küldött növendékek azon igyekeztek, hogy szép nagy tűzzel várják a határkerülőket. Kifogásolhatták, hogy nem jó helyre rakták a tüzet, nem pontosan a határszélére; vagy foglaltak a szomszéd falu határából vagy a sajátjukat csonkították meg. Az oldaldédők megragadták a tűzrakókat, kezüknél-lábuknál fogva odaverték farukat a határhomphoz, miközben többször ismételték: *Emlékezz, hogy itt van a határ! A hompolás* akkor sem maradt el, ha semmi hibát nem találtak. Minden határdombnál három-négy suhancot emlékeztettek ilyenformán a határ helyére.

Így járták végig a határkerülők az összes határdombokat. Jó időben megkerülték az egész határt, rossz időben csak egy részét vagy már eleve szakaszokra osztva, két-három évenként kerülték meg az egészet. A szentgericeiek csak a búzával vetett határrészt kerülték meg.

Általában mindenik falu határkerülői egyidőben indultak és az éjszaka folyamán rendszerint találkoztak a szomszéd falubeliekkel a kettős és hármas határoknál, határhompoknál. Mindenik falu határkerülői azon igyekeztek, hogy elsőnek foglalják el a közös határhompot és a rajtuk gyújtott tüzet. Amelyik csapat hamarabb ért oda, megtehetette, hogy „foglaljon” a másik falu határából, elmozdíthatta a határhompot és mélyen bevihette a szomszéd falu határába. Az ilyen határvitatkozásakor se vége, se hossza nem volt a tréfás kérdezetésnek. Ez a *játékszerűség* (ahogyan egyik vadasdi adatközlőm nevezte) akkor sikerült jól, amikor a szomszéd legtudalékosabb öregei mérték össze furfangos képességeiket. Mikor véget ért a szópárbaj, a király minden határkerülőt – aki eddig megúsza – végig-

fenekeltette öt botütés erejéig, ugyancsak „az emlékezet okáért” (vö. Szabó T. 1971). Az utolsó határhompon az idősebb legények feladata volt a tűzgyújtás; most már az újonnan avatott legényeken volt a sor, hogy a tüzet elfoglalják, s ha ez sikerült, követelhatték az öregebbek megcsapását. Így velük egyenlőkké váltak.

4. A határkerülés befejezésekor az idősebbek hazamentek, a legények elindultak fenyőágazni. A falu egyik végén kezdtek, és a kapura kötözték/szegezték a már előkészített fenyőágakat. Hajnalban a fenyőágazás vezetői, a vőfélyek végigjárták a falut és ellenőrizték, hogy megvan-e mindenütt a fenyőág. Némelyik legény egész éjszaka őrizte a fát, nehogy valamilyen vetélytársa bosszúból ledobja vagy ellopja.

5. Vasárnap, húsvét első napján este újból gyülekeztek a legények és férfiak, de csak azok, akik öntözni, hajnalozni készültek. Ismét megválasztották a vezetőséget: két *vőfélyt*, *királyt*, két *csapómestert* és két *öntözőt*, ezen kívül az adománygyűjtőket, *korsóst* és *kosarast*. Éjfélkor a falu végére vonultak és az egyik utcason elindultak. Ahol a háziak levették a fenyőágat, annak jeléül, hogy nem várják őket, oda nem mentek be. Ahol kint volt az ág, a ház előtt énekbe kezdtek, majd az egyik vőfély és az egyik öntöző a gazdától megkérték a helyet. Bemenetel után az első vőfély vagy a király elmondta a köszöntőt, amelyben utalt a határkerülésre és az egész háznépnek áldást, boldog ünnepet kívánt. A köszöntő után valamelyik öntöző egy csokor puszpánggal a sajtárból vizet locsolt a háziakra. Ezután a hajnalozók megtáncoltatták a gazda leányát és feleségét. Végül előállt az második vőfély, a hajnalozók nevében elbúcsúzott és adományokat kért. A háziasszony átadta a kért adományokat, néhány tojást, egy darab szalonát; bort töltött a korsóba, kalácsot tett a kosárba.

Az öntözés, hajnalozás legfontosabb szereplője a fentiek mellett a *hamubotos*; más megnevezéssel *hamubutykás*, *kacros*, *kardos*, *kókós*. Öltözete fehér, hosszú alsó nadrág, fehér ing, álarc. Derékszíján kolomp lógott, kezében hamubotot, rúdra kötött, hamuval telt zacskót tartott. A hamubotos vigyázott a rendre és a csendre. Ő vezette az öntöző menetet, a hajnalozók előtt szaladt. A báméskodókat elkergette, a lemaradozókat elfogta és visszarendelte a sorba. A hajnalozók, a kíváncsi felnőttek és főleg a gyermekek minden alkalmat kihasználtak, hogy bosszantsák. Leönthették vízzel, elakaszthatták, ő pedig mindenkit megkergethetett, mindenkinek megmondhatta a véleményét, bárkitől bármit kérdezhetett. A legfontosabb az volt, hogy minél több legyen a nevetnivaló.

Az öntöző csapat énekszóval-zeneszóval végigjárta az egész falut. A hajnalozás végeztével betértek valamelyik vőfély házához, az összegyűlt tojásokból hatalmas rántottát készítettek, közösen reggeliztek, rántottáztak. Délután kezdődött a tánc, a húsvéti multság. Tánc közben az összegyűlt adományokból díjmentesen ehetett, ihatott mindenki, akinél a hajnalozók jártak.

Az agrárrítustól a színjátszásig (mágikus kör, megcsapás, legényavatás, vetélkedő játék)

A határkerülés eredete kétségtelenül az agrárkultuszhoz kapcsolódik. E rítuscselekmény célja mindenütt a föld termékenységének, a bő termésnek biztosítása volt. Jakab Elek leírásában a célt a választott pap imája fogalmazza meg: „Áldd meg határunkat, szőlőhegyeinket, kertjeinket... Távoztass el mezeinkről jégesőt, sáskát, árvizeket, falunktól tüzet, pestist, adj búv esztendőt...” (vö. Jakab E. 1854: 35–42). Dömötör Tekla szerint: „a nagyheti határkerülés már a középkorban egyházi szokás volt és arra szolgált, hogy a szántóföldek mágikus körüljárásával a zsendülő vetést védjék a feltámadás ünnepe körüli időben” (Dömötör 1974: 56).

A mágikus elemekhez, a mágikus kör alapjelentéséhez keresztény imák és jelképek csatlakoztak. Bálint Sándor a szokást középkori liturgikus hagyománynak tartja. Ezt írja: „A régi ország több vidékén, főképpen a peremeken elszigetelődött szokásként máig él a húsvéti határkerülés. Hogy katolikusok is, erdélyi protestánsok is egyaránt ismerik, arra mutat, hogy a középkorban e szokás történelmi hazánkban is általános lehetett... Az ünnepek ünnepén, húsvét hajnalán hírül vitték a földeknek az Úr nagy győzelmét, a feltámadást, hogy a gonosz szellemeket, a természeti csapásokat a föltámadt Krisztus hatalmával a határtól elrettentsék” (Bálint 1973: 285).

Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy a határkerülést a magyar népszokások rendszerezői, Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos, nem a naptári ünnepekhez kapcsolódó szokások között említik, hanem a régi közösségi élet szokásai között (Szendrey Zs.–Szendrey Á. 1943: 240). Arra is figyelmeztetnek, hogy a közösségi élet át meg át van szöve jogi emlékekkel, egykori jogszokásokkal, amelyek érvényüket veszítve népszokásokká alakultak. Példaként éppen a határjáráskor alkalmazott megcsapás szokását említik. Újabban Szabó T. Attila, Mérey Klára és Takács Lajos idézett tanúvallomásokot a határjárásos megcsapás 17–18. századi szokásaira. Orbán Balázs a

megcsapással éppen a Nyárad mentén találkozott (Szabó T. 1970: 446–448, Mérey 1967: 533–546, Takács 1974: 388–396, Orbán 1870: 45).

Az emlékezet okáért való megcsapásnak a Nyárad menti határkerülésben a telekkönyv behozatala előtti időben nagy jelentősége, a szokásban megjátszott határfoglalásnak, határvitatkozásnak egykor komoly tartalma volt.

A határjárás, határkerülés legalkalmasabb ideje húsvét ünnepe lehetett. Az alkalmanként elrendelt határkijárási és megcsapási szokása a faluközösségek szokásrendszerébe illeszkedve állandósult, rendszeressé vált. E jogszokás helyi alakulását, népszokássá válását bizonyítja az egykori széki közigazgatási vezetők (főkirálybíró, alkirálybírók, dúlók) évenkénti megválasztása a határkerülés ceremóniájának bevezetésére, mintegy a törvényes határkijárást utánozva. A falvak határainak ellenőrzése, a határhompok megújítása húsvét ünnepén egybefonódott a feltámadás ünnepével, a termőterület újbóli birtokbavételével, a jó termést biztosító, termékenységaráztató szokások maradványaival.

A telekkönyv bevezetése után a határjárás birtokjogi jelentősége fokozatosan megszűnt. A szokást tovább élte a hagyomány, de lassanként megváltozott a funkciója: fölerősödött legényavató jellege. A faluközösség nemcsak a határok pontos ismeretét nyújtotta át a felnövő nemzedékeknek, hanem a termőföld megbecsülését, a munka – és a rendszeret, az összetartozás érzését is. A határkerülés legényavató alkalomnak bizonyult és ezekben a falvakban kizárólag a határkerüléshez tapadt. A hompolásos felavatásnak nemcsak birtokjogi, hanem sokkal szélesebb körű társadalmi jelentősége is volt: a felavatott fiatalok megkezdhették a legényéletet, az idősebbekkel egyenjogúakká váltak.

A határkerülés funkcióváltása következtében a szokásban felerősödött a játék, a szórakozás, szerepjátszás. Néhány mozzanatát (megcsapás, királyemelés, határvitatkozás) keretjátéknak, *vetélkedő játéknak* is nevezhetnők. Ebből adódóan befogadhatta más szokások szereplőit is, lásd például a lakodalmi vőfélyek vagy a farsangi hamubotos szerepkörét.

Szokásváltozatok az 1980-as években

A határkerülésnek a fentiekben röviden vázolt és protestáns típusúnak nevezett szokása, – az 1970-es évek idős adatközlőinek egybehangzó vélekedése szerint – az első világháború előtt élte fénykorát. Az első világháború

után megkezdődött a felbomlás, egy-egy évben ki-kimaradt, egyes falvakban teljesen megszűnt. A következő cezúrát a második világháborút követő társadalmi-politikai változások jelentették, ekkor szűnt meg például Nyárádszeredában, Nyárádgálfalván, Backamadarason, Jobbágyfalván és Csikfalván. A zártabb helységeken, például Szentháromságon, Bedében, Rigmányban, Vadasdon, Nyárádszentlászlón egészen az 1960-as évekig élt, megszakításokkal.

A tulajdonképpeni határkerülés megszűnése nem jelentette a teljes szokáseggyüttes elhagyását. Közösségi funkcióját a fenyőágazás és az öntözés (hajnalozás) vitte tovább, bővülve annak szokásköre. A megcsapásos felavatástól az öntözés/hajnalozás átvette a legényavató szerepkört is. A besorozott legények fogadják a zenészeket, ők szerzik be a fenyőágakat, ők mondják a köszöntőket, szervezik a mulatságot. A szokásnak ez a formája néhány hagyományőrző faluban (Szentháromság, Bede, Rigmány, Vadasd) megszakítatlanul élt az 1970-es és 1980-as években. Másutt, így Jobbágyfalván és Csikfalván az 1970-es évek elejétől megpróbálkoztak a határkerülés régebbi formáinak felújításával. Húsvét szombatján este újból kimentek a határra, de csak az első határdombig. Ezt csonka határkerülésnek nevezték.

Az 1980-as évek végén, 1988-ban három szomszédos faluban: Nyárádszentlászlón, Nyárádgálfalván és Szentháromságon figyeltem meg a szokássorozat eseményeit.

Szentlászlón ünnep szombatján este idős férfiak, húszan-huszonöten, unitárius papjukkal kimentek a határra, az első búzavetéshez. A tiszteletes úr imájában áldást kért a vetésre, a határra, az emberek munkájára. Hívei levett sapkával, magukba roskadva hallgatták. Utána énekelték a közismert zsolnárt: „Tebenned bízunk eleitől fogva”.

A határról bejőve *királyt, ítélőbírót, csapómestert* választottak, utána megkezdődött a botolósos büntetés, a *zsoldosztás*. Sorra mindenkinek kiosztották a zsoldját: öt, tíz, tizenöt, húsz vagy huszonöt botütést. Aki nem köszönte meg, annak kétszeresét adták. Végigbotoltak mindenkit, de csak ketten voltak tizennégy éves legények, akiket botolással fel lehetett avatni. Szentlászló kicsi település, 1988-ban tizenkilenc éves katonalegény egy sem volt a faluban. Azért kellett egy tizenhét éves és egy huszonhárom éves legény, legyen az öntözést szervező vőfély. Ők zenekart alakítottak, és ez a zenekar szervezte az öntözést.

A húsvét hétfői öntözésben is ezt a kettősséget figyelhettem meg. Az öntöző menetben ott vonultak a szombat esti határkerülők, a falu teljes legénysége, még az ötven éves vénlegények is. Végig érződött, hogy az idősebbek „kiöregedtek” az öntözésből, mégis ragaszkodnak hozzá. Éltetni szeretnék a megőrzött, de kiüresedett szokásformákat. Ezzel ellentétben a fiatalok beleélték magukat a vőfélyi szerepkörbe. A felköszöntött házakban ők próbálták biztosítani az öntözés ünnepélyességét, szertartásosságát.

Gálfalván, a községközpontban ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaltam. Itt nem volt határra menés, botolás sem. Mintha az egész húsvéti fenyőágazást, öntözést a futballistákért, a sportért szervezték volna. A sporttanács és a téesz hozatta a fenyőágakat. A húsvét másodnap i öntöző menetben az idősebb sportbarátok vonultak, és néhány *regutalegény*. A futballcsapat tagjai nem voltak az öntöző menetben: arra hivatkoztak, húsvét hétfője munkanap, dolgozniuk kell. Meg kell adni, a gálfalvi öntöző csapat sokkal kitartóbb volt, mint a szentlászlói. A falu felső végén a cigánytelepet is bejárták. Itt inkább pénzt gyűjtöttek, nem természetbeli adományokat. A begyűlt pénzből sportfelszereléseket, labdákat vásárolnak, mondták, és kell a pénz a meccsek utáni ellátásra is.

Szentháromságon a szokásmozzanatok a hagyományörző falvakéi: nincs már határkerülés, de van fenyőágazás, virágkozás. Az öntöző legények felköszöntik a falu népét, a hamubotos halad a menet élén, adományokat gyűjtenek, közös zárómulatságot, *rántottázást* tartanak. Mégis igen nagy különbségeket észlelhettem a szokásesemény összetevőiben.

Szentháromság nagyobb falu, több a fiatal, mint Szentlászlón vagy akár Gálfalván. Itt nem akárki vehet részt a fenyőágazásban, öntözésben, hanem csak a besorozott katonalegények, a tizenkilenc éves *reguták*. Katonalegények 1988-ban összesen heten voltak. Ennyi nem elég a szokáshoz. Bevettek két utánuk következő évjáratból is hét legényt, ők a *pótreguták*. A regutalegényeknek viszont kötelezően részt kell venniük a fenyőágazásban/öntözésben, nem maradhat ki senki. Ez szégyen lenne.

A hagyományoknak megfelelően a katonalegények nagypénteken elmentek, hogy a mezei *csorgókat* megkeressék. Megkeresték, de nem kellett kitisztítani, kitakarítani, mint egykor. Figyelmeztették is a fiúkat, hogy ne nyúljanak hozzájuk egyáltalán, mert a kollektív gazdaság cement gyűrűbe fogta és befedte a forrásokat. Csak tudják hollétüket és állítsanak melléjük egy-egy *csóvát* (kizöldült ágat) emlékre.

Hagyományosan történt a fenyőágak beszerzése is. A regutalegények szülei összepótoltak, ebből fedezték a költségeket. Nemcsak a házak kapujára, hanem a közösség szakrális épületeire, a római katolikus, a református és az unitárius templom kapujára is tettek fenyőágot. Az édesapák, rokonok szerepe nem ér véget a fenyőágazással, ők kísérik az öntöző menetben a legényeket. Ők a kéregetők. Az évenként sorra kerülő szülők a kiadásokkal és a pontosan nyilvántartott ajándékba kapott pénzzel és adományokkal vagy buknak, vagy nyernek. Évenkénti szimbolikus ajándécsere történik.

Szentháromságon az öntözők már húsvét első napján délben, a mise és az istentisztelet után elindultak. Ünnepe első napján azok engedték be, sőt kérték, hogy keressék fel őket, akiknek másodnapján, hétfőn dolgozniuk kellett. Csak vasárnapra jöhettek haza szülőfalujukba ünnepelni.

Legtöbben a hagyományos időben, húsvét hétfőjén várták az öntöző csapatot. Aznap már reggel megkezdték. Úgy intézték, hogy a mise kezdetére éppen a katolikus templomhoz érjenek. Az öntöző menet (az álarcos hamubotos kivételével) a templomba vonult, a karzatra. Mise után felköszöntötték a katolikus lelkészt és az unitárius papot. A beszolgáló református lelképásztor nem helyben lakott.

Szentháromságon a reguták mind vőfélyek abban az értelemben, hogy mind tudják és felváltva mondják a beköszöntő verset, bár senkit nem neveznek közülük vőfélynek. Azt a hosszú beköszöntő verset mondták felváltva heten, melynek változatát az 1970-es gyűjtéskor is lejegyeztem Bedében, s amely a határkerülés rövid foglalata. Íme egy részlete:

*Igen tisztelt uram, szokás minálunk
Falunk határára ilyenkor kimenni.
Ki is mentünk Isten kegyelmével,
Onnan jöttünk ilyen ellankadt kedéllyel.
Határkompjainkat helyreállítottuk,
Csorgó kútjainkat megjavítottuk,
Hogy a bággyadt munkás majd a nyár hevében
Szomját olthassa tiszta jókedvében.
Imákat zengtük a menny kárpitjára,
Bő áldást szórjon Isten falunk határára.
Áldott legyen annak búzatermő földje.
Szőlőskertje, rétje, őszi s tavaszi minden veteménye...*

A vers szerzője valószínűleg kántor vagy tanító lehetett, hiszen érződik rajta „az okos kántor” (Visky Károly találó kifejezése) hangvétele. A köszöntők műfajában viszont kerek egész: beköszöntő a családi házhoz, a húsvéti szokások epikus felidézése, Krisztus feltámadásának köszöntése, az öntözés bejelentése, biztatás a táncra, áldás és adománykérés. A vershez hasonlóan jól strukturált az öntözés szertartása is: zeneszóval érkeztek a kapuhoz, onnan csendben az ajtóhoz vonultak, kopogtattak, a beköszöntő elmondta a verset, utána mindenkit – leányt, asszonyt, férfit, gyermeket – megöntöztek, megtáncoltatták a leányokat, asszonyokat, majd az elköszönő verssel búcsúztak a családtól.

Eben a szokáskeretben a regutalegények végig a komoly szertartásosság megtestesítői voltak. A falu őket ünnepelte, de a szokásrendből nem hiányoztak a szakrális vonatkozások sem. A közösség arcáról jókedv sugárzott s a rögtönzött párbeszédekben meg-megszólt az ünnep másik oldala is, a tréfálkozás, az évődés. A kettő harmóniába olvadt, mint az élet ritka pillanataiban. Csak a hivatalos tréfacsináló, a *húsvéti bolond*, a hamubotos vált erőtlen figurává, színes kellékké.

A nyolcvanas évek második felében a három szomszédos falu szokásváltozatain kívül még több Nyárád menti református és unitárius közösségből gyűjtöttem forgatókönyvszerű adatokat, de ezek nem módosítottak lényegesen a szokás úgynevezett protestáns modelljén.

A határkerülés katolikus szokásrendje: egyházi processzió

Ezzel párhuzamosan a terepmunkát kiterjesztettem a Felső-Nyárád mente homogén katolikus felekezetű falvaira – Nyárádremetére, Nyárádköszvényesre, Mikházára és Deményházára – is. Nem kis meglepetésemre kiderült, hogy ezekben a falvakban ki-kihagyásokkal az elmúlt évtizedekben is jártak határkerülni, sőt Nyárádremetén a szokás élete emberemlékezet óta folytonos. De az is hamar kiderült, hogy e falvak határkerülési szokásrendje merőben különbözik a protestáns falvak szokásrendjétől. A gyűjtött adatokból kirajzolódott a határkerülés régiesebbnek tűnő, a csíki, gyergyói, udvarhelyszéki és háromszéki katolikusok szokásrendjével rokonítható típusa, katolikus modellje (Bálint 1989: 285–290, Pozsony 2000: 38–48, Tamási 1997: 156–158).

Nyárádremetén minden évben a búzával bevetett határrészt kerülték meg, a négyes határforgó szerint az egész remetei határ negyed részét. Húsvét első napjának hajnalán idősebb emberek és asszonyok, előimádkozók és előénekesek vezetésével, zászlókkal, feszülettel, énekelve a határra vonultak. Az utcai és mezei keresztelnél énekeltek, jó termésért, bőségért imádkoztak. Általános szokás szerint a zsenge búzaszálakból koszorúkat fontak, és a zászlókra akasztották, úgy vitték a falukban az élet jelképeit. Zöld ágakat, fűzfaágot, mogyorófaágot is törtek, haza vitték, s megszentelés után az istállókba és a kapukra szúrták fel, szentelményként őrizték.

A kollektivizálás után, érthető módon, igen megcsappant a remeteiek határkerülési kedve. Miért kerüljék a vetést, a határt, ha nem az övék? A környező katolikus falvakban el is hagyták a szokást. Deményházán a határkerüléskor avatták fel az újoncokat, vagyis azokat a fiatalokat, akik először mentek határkerülni, nyírfavesszővel a hátuljukra vertek. Köszvényesen a fiatal menyecskéket vesszőzték meg: *egészséggel viseljétek* – mondták. Remetén a megvesszőzés és felavatás szokáseleme hiányzik, itt a zöld ág nem profán cselekvés eszköze, hanem szentelmény.

Nyárádremetén az egyházi processzióként megélt határkerülést a kommunista hatalom sem tudta betiltani, minden évben megtartották a határbeli körmenetet, csak évről-évre fogyatkoztak a határkerülők.

A hetvenes évek közepén aztán fordult a szokás élete. Felnőtt az a nemzedék, amely már nem ismerte az önálló földművelő gazdálkodást és nem féltette jégveréstől, tűztől, betegségektől az életgabonát. De a feltámadás közös ünnepe megmaradt, és meg a családi együttlét ritka ünnepe. Ahogyan minél többen kerültek el a faluból, úgy vált egyre inkább a szülőföld hívó szavává, e katolikus közösséghez – s vele a székely magyarsághoz – való tartozás jelképévé a húsvéti határkerülés. És évről-évre népesebbé a határkerülő menet. Szokásunk funkcióváltozáson ment át, de megőrizte alapvetően szakrális, egyházi jellegét.

Szokásváltozatok az 1990-es években

Mi történt szokásunkkal az 1989-es változások után?

Vizsgáljuk meg először a homogén katolikus falvak változatait.

Nyárádremetén talán még soha nem indultak annyian határkerülni, mint 1990 húsvétján. Lehettek vagy négy-öt százan, az idős férfiktól és

asszonyoktól a nyolc-tízéves gyermekekig. Aki csak tehetett, hazajött Vársárhelyről, Udvarhelyről, Csíkszeredából, Szovátáról, hogy az otthon maradtakkal együtt kimenjen a szülőföld határába, és együtt éljék át a feltámadás ünnepét, örömét. Hajnali csengettyűszó ébresztette a falut, s kicsi idő múlva megszólalt a templom harangja is. A határkerülők a templom előtt gyülekeztek, kihozták a zászlókat, a Jézus-korpuszt és a feszületet. Hangtalanul és gyorsan megszerveződött a menet: elől a zászlóvivők, a korpuszt és a feszületet hordozók, a csengettyűs, utánuk a férfiak, legények négyes-ötös sorban; majd külön menetben a nők, itt is elől az idősebbek, utánuk a fiatalok. A menet rendjére néhány középkorú szervező és az idős előimádkozó vigyázott.

Az előimádkozó és előénekes a kántorral együtt azt az éneket kezdte, amelyet az egykori határkerülőkől tanultak, és amelyekről úgy tudják, hogy nincs meg egyetlen katolikus népénekes könyvben sem:

*Midőn felébredek,
E szókra gerjedek:
Dicsértessék Jézus Krisztus.*

Az első utcai keresztig énekelték ezt a hosszú tizenegy szakaszos éneket. A határkerülés során még a következő feltámadási énekek kerültek sorra: *Szent Magdolna elmene ama reggel sírva, Feltámadt Krisztus e napon, Örvedetes napunk támadt, Apostolok királynéja, Menynek királyné asszonya*; hazafelé a templomhoz közeledve a *Nagyasszonyunk-hazánk reményét* énekelték.

A határhoz legközelebbi keresztnél megálltak, az előimádkozó olvasni kezdte a határkerülés hagyományos imádságát. Ez az imádság szinte szó szerint egyezik a Domokos Pál Péter által gyűjtött gyergyói változattal. Török Ferenc gyergyócsomafalvi plébános lejegyzése nyomán közli Domokos Pál Péter, illetve Bálint Sándor (Bálint 1989: 288, 396).

A remetei határkerülők 1990-ben találkoztak a köszvényesi menettel. A köszvényesi keresztalja népe kevesebb, mint a remetei, százan, ha lehetek. Találkozásakor meghajtották egymás előtt a zászlókat, kezét fogtak. Közös pihenőt tartottak, tüzet gyújtottak, szalonnát sütöttek, falatoztak. Míg a pihenő tartott, a fiatalok fűzfát és mogyorófákat vágtak, tavaszi mezei virágokat szedtek, zöld ág és virágerdő indult hazafelé a menettel. A templom előtt a plébános és az otthonmaradtak fogadták

a menetet. A lelkész köszönetet mondott híveinek, hogy megtartják ezt a „szép, ősi hagyományt”, majd közösen megkerülték a templomot, elénekelték a székely himnuszt, és a mise következett, amelyen megszentelték a hazahozott zöld ágakat.

A fordulat utáni első szabad húsvéton, az 1990-es nyárádretemei határkerülés az előző évek, évtizedek katolikus modellje szerint zajlott le. Megnőtt viszont a résztvevők száma, az előző évekhez képest megkétszereződött, főleg fiatalokkal. Az idősebb korosztály, az előimádkozók nemzedékének igyekezete arra irányult, hogy a határkerülés hagyományos népi/vallásos rendjét biztosítsa, ami szerintük *egy kicsit megzavarodott, nem a rendjén ment a szertartás*. Megnyilatkozásaikból egyértelműen kiderült, hogy a határkerülést egyházi szertartásnak tartják, és akként is éltek meg.

A határkerülés egyházi szertartása 1990-ben egybefonódott a kollektívált földek visszaszerzésének vágyával, és azzal a reménnyel, hogy visszaáll a falu életrendje. Harmadik jelentésrétege a magyarsághoz való tartozás nyilvános, közösségi megvallása, amely a szimbólumokban (az egyháziak mellett a piros-fehér-zöld zászlók, a székely himnusz eléneklése) is kifejeződött. A szabadság, az összetartozás öröme és az újrakezdés reményét fogalmazták meg hagyományos szokásnyelvezetben.

A fordulat tehát a Felső-Nyárád menti homogén katolikus falvakban az egyházi processzióként megélt határkerülés, a közösségi ünnep kitelebélyesedését, jelentésbeli gazdagodását, a résztvevők korcsoportjainak megfiatalodását hozta. 1991-től viszont változás állt be a remetei szokásrendben. Az új lelkész szakított azzal a hagyománnyal, hogy a templom kapujában fogadja a határkerülőket. Maga is részt vesz a processzióban, ő az irányítója, szervezője. Ennek nyomán a határkerülés ideje és eseménysorozata lerövidült, a hagyomány diktálta szerepeket (előimádkozó, előénekes) az egyház hivatalos képviselői vették át.

A falu elfogadta ezeket a változásokat. Az idősebbek nehezményezik, hogy a határkerülésen túl sok a fiatal és a gyermek, akik a menet végén „rendetlenkednek”. A fiatalok számára a húsvéti határkerülés elsősorban „egy jó kirándulás”. Mégis elmondható, hogy napjainkban is folyik a szokásokba való belenevelődés és belenevelés az egyház felügyeletével. De az is természetes, hogy mindenik nemzedék és csoport megnyilvánul, hiszen ezekből áll a falu mai társadalma. A határkerülésre haza jönnek a szülőfaluval kapcsolatot tartó remeteiek és a feltámadás ünnepe így e katolikus közösség legmozgalmasabb, legnagyobb ünnepe napjainkban is.

A protestáns lakosságú falvak közül először azokat vizsgáljuk meg, amelyekben az 1950-es évek óta nem volt határkerülés vagy fenyőágazás, az öntözés is kikapott a hagyományból. Ilyen Nyárádszereda, Nyárádgálfalva, Backamadaras. Az 1990-es évek elején mindhárom településen felújították a szokásegýttest: Nyárádszeredában 1990-ben, Gálfalván és Madarason 1991-ben.

Nyárádszeredában 1990-ben, a húsvét előtti héten megújították a falu határait jelző hompokat, összesen tizenhatot. A szokás egykori modelljét ismerő idősebbek irányításával, akik legényként részt vettek a fél évszázaddal ezelőtti határkerülésben is, *királyt, hajdút, csendőröket, csapómestert* választottak, és ünnep szombatján este megkerülték a határt. Új mozzanatként a faluhoz legközelebbi határhompnál ökumenikus istentiszteletet tartottak a református és római katolikus lelkipásztor szolgálataival. A szertartás után a határhompra feltették, és pálcával megcsapták a résztvevőket, először azokat, akik nem mentek ki a határra: a két lelkipásztort és az eseményre összegyűlt falubelieket. A falu határát ötven-hatvantageú, néhány idősebb emberből, leginkább középkorú férfiaktól és legényekből, suhancokból álló csapat járta be. A második határhompnál a suhancokat botolták meg, utána pedig mindenkit, aki vétett a megszólítási és egyéb „szabályok” ellen. A határkerülés idejére megteremtődött a játék és a szabadság világa.

Az előző évhez viszonyítva 1991-ben sokkal többen vettek részt a határkerülésben. Ekkor volt a kollektivizált földek visszakövetelésének, visszaadásának ideje. Ez adta a határkerülés aktualitását. Ünnep szombatján este százötven ember indult a határra. Velük együtt tartva hamarosan kiderült, hogy tízen-tizenöten lehetnek azok, akik emlékeznek még az egykori határkerülésre és ismerik a szeredai határt. A határkerülők zöme, a középkorúak nemzedékének többsége nem tősgyökeres nyárádszeredai, hanem *jövevény*. Ide nősültek, ide jöttek dolgozni, valamilyen ok miatt ide költöztek, és inkább szeredainak tartják magukat, mint sok helyben született. A szokásban való részvétellel a hagyományokba is szeretnék beleélni magukat, szeredai identitásukat erősíteni. A határkerülés és öntözés szervezését az érdekvédelmi szervezet (RMDSZ) helyi szervezete vette át és közösségépítő céljaira próbálta felhasználni.

Utólag visszatekintve, a szokás életgörbéjében 1991 volt a csúcs. 1992-ben már nem kerülték meg a teljes határt, hanem csak a két legközelebbi határhomphoz mentek ki. A legények zöldágtak, de az öntözők két csapatában inkább házas embereket, középkorúakat, községi

tisztségviselőket lehetett látni. A szokás hagyományokból ismert formája megkopott, játékvilága is elszegényedett. Mintha státusszimbólummá vált volna az öntözésben való részvétel, a „kik vagyunk mi” fitogtatása. A változást jelezte az is, hogy a két csapat a húsvéti ünnepi istentisztelet idején is a falut járta, nem tartott szünetet. 1993-ban már sem határkerülésre, sem csoportos fenyőágazásra és öntözésre nem vállalkoztak.

Backamadarason 1991-ben újjították fel a határkerülés régebbi formáját: szombat este kimentek a határba, és megkeresték a határhompokat, a fiatalokat a szokásos módon megcsapták, utána a legények fenyőágaztak, húsvét másodnapján szervezett csapatban öntöztek. 1992-ben a backamadarasiaké volt a legnépesebb öntöző csapat az egész Nyárád mentén. A következő években viszont nézeteltéréseket okozott, hogy mire gyűjtsék az adományokat, a pénzt és a bort: a „sportalapnak-e”, a „kultúralapnak-e” vagy a kórustalálkozó költségére. Vagy: ki ihat az öntözést befejező bálban az összegyűjtött borból? A fiatalok azt is nehezményezték, hogy a polgármesteri hivatal beleszólt a népszokás életébe. Mindezek megosztották a falu társadalmát, és annyira megrontották a legények mikroközössége és az egyes intézmények közötti kapcsolatot, hogy 1993-ban sem határkerülést, sem csoportos öntözést nem szerveztek.

Nyárádgálfalván 1991-ben az unitárius egyház felújította az évtizedekkel ezelőtti határkerülést. Szombat délután nagy sereg nép ment ki a határba és idősebb férfiak vezetésével énekeltek, imádkoztak, felelevenítették az emlékezetükben élő szokásmodellt. „Eljátszották” a népszokást, de a nosztalgia nem bizonyult tartósnak. A határkerülés nem állt vissza a falu életrendjébe: 1992-ben nemhogy határkerülésre, hanem csoportos öntözésre sem került sor. 1996-ban néhány református presbiter kísérte a köszöntő vőfélyeket. A csoportos öntözésnek a felköszöntés mellett bevallottan az adománygyűjtés volt a célja, hogy a református templomban a gázt bevezethessék.

A felújításokkal ellenkező folyamat játszódott le Nyárádszentlászlóban, amelynek az 1980-as évekbeli szokásváltozatát már ismertettük. Itt a kilencvenes évek elején szűnt meg a csonka határkerülés, fenyőágazás és öntözés. A nyolevanas évekbeli tisztségviselők kiöregedtek és olyan kevés a fiatal, hogy nincs kivel megszervezni. A legények inkább egyénileg tesznek fenyőágot a leányoknak, nem csoportosan. Azt is indokul említették, hogy a földek visszaadása körüli vitákban megromlott a rokonok, szomszédok közötti kapcsolat, sok a haragos.

Befejezés, napjaink szokásállapota

A kilencvenes évek elejének felújított szokásrendje nem bizonyult hosszú életűnek. A népszokás felújítása egyes csoportok és intézmények identitáskeresésének fogódzójává vált. Egyszerre jelentkezett a hagyományápolás, a beleélés és a hagyományos szokásoktól való távolodás, sőt visszautasítás sokszor feszültségekkel járó tendenciája.

A fordulat utáni időszak azokban a falvakban hozta a legkevesebb változást, azokban állandó a szokásegüttes struktúrája, amelyek már a hetvenes években kialakították a közösség értékrendjének megfelelő változatot. Ilyen volt a kilencvenes években a jobbágyfalviak, csíkfalviak és nyárádszentmártoniak csonka határkerülése és öntözése, amely egyszerre komoly, szertartásos és játékos elemekben is gazdag; ilyen a rigmányiak kantálása, amely egyszerre húsvéti és farsangi szokásjáték; és ilyen mindenek előtt a szentháromsági közösség húsvéti szokása.

Itt húsvét ünnepe az ünneplő közösség számba veszi az éppen most felnőtté vált tagjait, egész szokásrenddel nagykorúvá avatja őket.

Az elmúlt évek gyűjtési tapasztalata arról győzött meg, hogy azokban a protestáns falvakban maradt meg és él napjainkban is gazdag tartalommal, állandó és változatos formákban a húsvéti népszokásunk, amelyekben szorosan kapcsolódik a legényélethez, végső soron a felnőtté avatáshoz.

Ez a legállandóbb jelentése.

Szakirodalom

BÁLINT Sándor

1989 *Karácsony, húsvét, pünkösöd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* 3. kiadás. Szent István Társulat–Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest

BARABÁS László

1980 Tavaszi határkerülés a Nyárádmentén és a Kis-Küküllő felső völgyében. In: KÓS Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1980.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 203–216.

BÁRTH János

1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In: HOPPÁL Mihály – BARNA Gábor (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás. Néphit. Népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 395–426.

DÖMÖTÖR Tekla

1974 *A népszokások költészete*. Akadémiai Kiadó, Budapest

GÁL Kálmán

1895 Határkerülés és húsvéti öntözés a Nyárád vidékén. *Ethnographia* VI. 301–303.

HARMATH Lujza

1886 Húsvéti szokások. *Fővárosi Lapok* XXIII. 835.

JAKAB Elek (AGRICOLA)

1854 Húsvéti határkerülés Székelyföldön. *Hetilap*. máj. 3.

JAKAB Ödön

1898 Húsvéti határjárás Vadasdon. *Erdély Népei* I. 28–29.

KOVÁCS Géza

1899 A hajnalozás és cégérlövés a Nyárádmentén. *Erdély Népei* II. 28–29.

MÉREY Klára

1967 A XVIII. századi határpercek néprajzi és történeti forrásértéke. *Ethnographia* LXXVIII. (4) 533–546.

NAGY Ödön

1980 Népszokások múltja és jövője Havadon. In: KÓS Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1980*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 191–202.

ORBÁN Balázs

1870 *Székelyföld leírása* IV. Pest

POZSONY Ferenc

2000 „Adok néktek aranyvesszőt”. *Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 38–48.

RÉSŐ Ensel Sándor

1867 *Magyarországi népszokások*. Pest

SZABÓ T. Attila

1970 *Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek I.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1971 *A szó és az ember. Válogatott tanulmányok, cikkek II.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SZENDREY Zsigmond – SZENDREY Ákos

1943 Törvényes élet. In: VISKY károly (szerk.): *A magyarság néprajza IV. Szellemi néprajz*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 286–289.

TAKÁCS Lajos

1974 Húsvéti határjárás 1761-es leírása. *Ethnographia* LXXXV. (2–3) 389–396.

TAMÁSI Áron

1997 *Szülőföldem*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

TÁTRAI Zsuzsánna

1990 Jeles napok, ünnepi szokások. In: HOPPÁL Mihály – BARNA Gábor (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás. Néphit. Népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 102–264.

VARGA Lajos

1900 Húsvéti dülőkerülés, didergés és hajnalozás. *Etnographia* XI. 268–270.

VERSÉNYI György

1900 Húsvéti szokások. *Erdély Népei* III. 17–23.

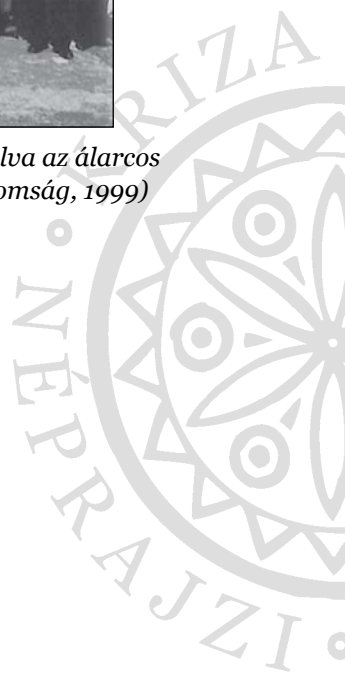
1. Húsvéti határkerülés (Nyáradremete, 1999)

2. Húsvéti öntöző menet indulás előtt. Középen guggolva az álarcos húsvéti bolond (kardos, kókós) és felesége (Szentháromság, 1999)

3. „Feltámadt Krisztus e napon” (Nyárádremete 1991)

4. Két határkerülő menet találkozása
(Nyárádremete–Köszvényes, 1991)

5. Megcsapás a határhompon (Nyárádszereda, 1991)

6. Ünnepi közösség és szórakozás húsvétkor (Szentháromság, 1983)

7. A húsvéti bolond (hamubotos) álarca

8. A végén mindenkinek kijár a botból... (Rigmány, 1995)

